

ЛЕКСИЧНА ОМОНІМІЯ У ВИМІРІ ІНОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

У статті розглядається явище лексичної омонімії – природа і місце в мовній системі, а також причини і шляхи її виникнення на прикладі запозичень з різних мов. Крім того, розглядається також роль, яку відіграють іноземні слова в згаданому явищі.

Ключові слова: омонімія, полісемія, подібність, схожість, суміжність, омоформи, омографи, омофони.

Сімонок В.П. Лексическая омонимия в плоскости иноязычных заимствований. *В статье рассматривается явление лексической омонимии – природа и место в языковой системе, а также причины и пути ее возникновения на примере заимствований из разных языков. Кроме того, рассматривается также роль, которую играют заимствованные слова в данном явлении.*

Ключевые слова: омонимия, полисемия, подобие, сходство, смежность, омоформы, омографы, омофоны.

Simonok V.P. Borrowed words-homonyms. *The phenomenon of lexical homonymy, its essence and place in language system have been considered in the article. The reasons and ways of this phenomenon development have been analyzed with the examples of borrowings from different languages. The role of borrowed words in the homonymy has also been studied.*

Keywords: homonymy, polysemy, similarity, consistency, adjacency, homofoms, homographs, homophones.

Явище лексичної омонімії привертає науковців і як оригінальний аспект функціонування лексеми в мовній системі, і як цікавий предмет лінгвістичних досліджень слова в його звуко-буквеній поліаспектності.

Із посиленням міжнародних і міжмовних контактів у світі шлях органічного засвоєння іномовних запозичень стає дедалі продуктивнішим. Засвоєні слова можуть своїм звуковим складом бути тотожними до вже існуючих в українській мові, тобто вступати в омонімічні зв'язки з уже наявними словами. При цьому розрізняють два види омонімів: запозичене слово може бути омонімічним 1) до слова власне українського, 2) до іншого запозиченого слова. Саме омонімія запозичених слів в українській мові є предметом наукового аналізу в цій статті.

Уважається, що лексична омонімія є звуковим збігом двох і більше різних мовних одиниць. Омонімія властива всім рівням мовної структури, одиниці яких складаються зі звукового комплексу і значення. Одним із перших, хто звернув увагу на необхідність розрізнення омонімів різних типів, був В.В. Виноградов.

Один з підходів до осмислення омонімії полягає в тому, що, виходячи з передумови «кожному новому значенню відповідає окреме слово», уважалось, що різні значення одного слова є омонімами. При такому широкому розумінні омонімії заперечується існування багатозначності слова. Так, О.О. Потєбня, аналізуючи різні значення одного слова, писав: «Де два значення, там два слова» [5: 93]. Цієї ж точки зору дотримувались О.О. Шах-

матов і Л.В. Щерба. Л.В. Щерба зазначав: «Неправильно думати, що слова мають кілька значень... Насправді ми маємо стільки слів, скільки дане фонетичне слово має значень» [8: 107]. Дослідники О.С. Ахманова, В.І. Абаєв, В.В. Виноградов, О.І. Смирницький, Д.М. Шмелєв уважають, що омонімія і полісемія – це два явища, схожі тільки зовні, але різні за своєю внутрішньою природою. Із цього приводу В.В. Виноградов писав: «Два і більше вільних номінативних значення можуть об'єднуватися в одному слові лише в тому разі, якщо одне або два з них є похідними від основного. Якщо ж такого зв'язку між значеннями немає, то ми маємо справу вже з двома омонімами» [2: 13]. На відмінність між значеннями полісемантичного слова і словами, що вступають в омонімічні зв'язки, звертав увагу також О.І. Смирницький: «Якщо заперечувати явища багатозначності слова і будь-яку лексичну неоднорідність вважати омонімією, необхідно буде розрізнявати два роди омонімів: 1) омоніми, що тісно пов'язані між собою за значенням..., 2) омоніми, між якими немає ніякого конкретного лексико-семантичного зв'язку...» [6: 16]. Дослідники, розмежовуючи полісемію і омонімію, схематично зображують першу у вигляді двох ліній, що виходять з однієї точки, вказуючи на смислову залежність двох значень, а другу у вигляді двох паралельних ліній, що вказують на відсутність семантичних зв'язків між словами в сучасній мові. Згідно з цією схемою, значення полісемантичного слова пов'язані між собою, а значення слів-омонімів таких зв'язків не мають, хоч і можуть бути пов'язані стилістично.

Для розуміння природи й місця лексичної омонімії в мовній системі слід розглянути питання про причини й шляхи її виникнення. Дослідник Г.М. Муқан пропонує розподілити лексичні омоніми на два класи: які виникли в результаті розвитку мовної системи української мови і які виникли внаслідок засвоєння слів з інших мов [4: 38]. Зупинімося на характеристиці другого класу.

У процесі дослідження виявилось, що запозичені слова часто мають розвинену полісемантичну систему, яка зумовлюється різними внутрішньо- і зовнішньолінгвістичними чинниками. Водночас привертає увагу питання про роль іншомовних слів в омонімії, яка тісно пов'язана з полісемією і питання про співвідношення якої з багатозначністю часом дискутується в лінгвістичній літературі. Уважається, що тотожність звукового комплексу не обов'язково забезпечує тотожність слова. У таких випадках говорять про омонімію, тобто звукову тотожність самостійних слів, що мають різні, не пов'язані одне з одним значення.

Дослідники визначають кілька причин (чи шляхів) виникнення омонімів: *перший*: розвиток значень багатозначного слова, у результаті якого значення втратило ближчі смислові зв'язки (напр., *доля* 1) «частина чогонебудь»; *доля* 2) «хід подій, напрям життєвого шляху»); *другий*: тотожність звукового складу етимологічно різних слів (напр., *злам* < сълom – *злам* < изълom); *третій*: збіг звукового складу слів, утворених від різних основ (напр., *кришка* від «крити» і *кришка* від «крихта»); *четвертий*: творення слів від омонімічних словотвірних елементів, що мають різне значення (напр.,

провідник – «особа, що супроводжує» і **провідник** – «матеріал, що проводить електричний струм»; *п'ятий*: збіг в українській мові звучання слів іншомовного походження.

В окрему групу слід виділити омоніми іншомовного походження, що виникли внаслідок збігу в одному звуковому комплексі слів, запозичених з однієї чи різних мов. Українське слово **лава** (ослін) має омонім **лава**, запозичений з італійської мови (*lava*) – «розплавлена маса, що виливається з вулкана». Однаково вимовляються в українській мові німецькі за походженням слова **туш** – «музичний привіт» і **туш** – «фарба». Запозичене слово **гриф** у значенні «хижий птах» прийшло з грецької, **гриф** як назва частини струнного інструмента – з німецької і **гриф** як «штемпельний відбиток підпису» – з французької. **Бар** у значенні «одиниця тиску» походить із грецької, **бар** як «робоча частина врубової машини» (або гірничого комбайна), а також «невеликий ресторан-закусочна» походить з англійської і **бар** як «наносна смуга суходолу» походить із французької. **Блок** як «підйомний механізм» має англійське походження, а **блок** як «угода, союз між державами» має французьке походження. Також омонімами є: французьке запозичення **ліга** – «спілка, асоціація, об'єднання», італійське запозичення **ліга** – музичний знак, англійське **ліга** – міра відстані у Великій Британії та США. **Люкс** як «одиниця освітлення» походить з латини, а **люкс** як «розкіш» має походження французьке. **Філер** як «розмінна монета» – угорського походження, а **філер** як «агент таємної поліції» – французького.

Запозичені слова-омоніми в мові-джерелі можуть мати різні значення. Наприклад, слово **міна** (фр. *mine*) – звуковий комплекс, що має п'ять пов'язаних між собою значень: «особливий вибуховий снаряд», «підземна галерея», «вираз обличчя», «стародавня грецька грошова одиниця» і «міра ваги»; **кар'єр** (фр. *carrière* від італ. *carriera* – біг) – «біг коня з граничною швидкістю», **кар'єр** (фр. *carrière* від лат. *quadraria* – каменоломня) – «гірниче підприємство, що видобуває вугілля, руду». Різними словами в мові-джерелі є омонімічні в українській мові слова **бал**, **балон**, **бокс**, **борт**, **драма**, **кома**, **марка**, **план**, **пледя**, **філе**, **штоф**.

Наприклад, слово **бал**, запозичене з французької, означає урочистий вечір з танцями і умовну одиницю для оцінки ступеня інтенсивності або якості певного явища (наприклад, швидкості вітру, врожайності тощо). **Бокс**, запозичене з англійської, має такі значення: 1) бій двох спортсменів на рингу за певними правилами; 2) герметична або ізольована камера для роботи з мікроорганізмами, радіоактивними речовинами тощо; 3) відділення в гаражах, промислових приміщеннях для автомобілів, випробних установок; 4) відокремлена палата в лікарнях або клініках для запобігання внутрішньо-лікарняних заражень; 5) металева коробка, якою телефонний кабель входить у розподільну шафу або кабельну скриньку. Слово **марка** в українській мові має значення: 1) грошова одиниця; 2) поштовий або гербовий знак різної вартості; 3) фабричне тавро, а за середньовіччя в Західній Європі означало «сільська община» та «прикордонний укріплений адміністративний округ на чолі з маркграфом».

Об'єднання значень омонімів у багатозначне слово, як і розходження ЛСВ полісемантичного слова, є процесом, що відбувається в часі. У мові завжди є певна кількість слів, які за їхньою етимологією можна визначити як омоніми або як значення полісемантичного слова.

Питання про зв'язок багатозначності й омонімії не є однобічним (омонімія виникає з полісемією), а характеризується складною взаємодією.

Оскільки перехід багатозначності в омонімію є живим процесом, то їх часто важко відмежувати. Поряд з безсумнівними омонімами завжди спостерігаються проміжні випадки, які по-різному розглядаються в мовознавчій літературі. Наприклад, слово *коса* в більшості посібників і словників визначається як омонімічне, але деякі дослідники вважають, що між значеннями цього слова ще виявляється семантичний зв'язок (подібність форми коси як знаряддя і як вузької мілини до коси — «заплетеного волосся») і тому його слід уважати багатозначним, а не омонімічним.

Багатозначність утворюється шляхом перенесення назви з одного предмета чи явища на інший при наявності підстав для їх порівняння (зовнішня подібність, схожість функцій, суміжність тощо). Втрата відчуття цього взаємозв'язку, якоїсь середньої ланки, яка їх поєднувала в смисловому відношенні, спричиняється до утворення омонімів. Наприклад, омонімія слова *лавка* виникла внаслідок того, що між значеннями *лавки* як предмета для сидіння і *лавки* — «крамниці» теж втратилася «проміжна ланка» — розуміння *лавки* як прилавка, стола для товарів, за назвою якого і саме приміщення було найменовано *лавкою*. Сміслові розходження співзвучних слів знаходять відображення в деяких власне омонімічних ознаках. В одних випадках це наявність різних синонімічних рядів, в інших — неспіввідносних похідних та інших споріднених слів.

Дослідниця Є.М. Галкіна-Федорук надавала великого значення методу синонімічної підстановки [3: 57]. Уважається, якщо співзвучні слова мають різні синонімічні ряди, то вони — омоніми (*шпик* — *шпигун*, *шпик* — *сало*). Якщо ж до співзвучних слів можливий один синонімічний ряд, то це різні значення одного полісемантичного слова (*корінь дерева* — *корінь зуба* мають однакові синоніми — основа). Однак цей критерій не завжди допомагає розрізнити омонімію і полісемію, бо однакові синоніми властиві в основному лише полісемії, що базується на безпосередній, матеріальній подібності. Що ж до інших полісемічних слів, то вони, як і омоніми, можуть мати різні ряди синонімів відповідно до кожного зі значень. Наприклад, *аудиторія* — *кімната*, *аудиторія* — *слухачі*; *дорогий* — *коштовний*, *дорогий* — *милий*; *похилий* — *пологий*, *похилий* — *зігнутий*, *похилий* — *немолодий*.

Ознакою омонімії, на відміну від полісемії, може бути наявність неоднакових вивідних, похідних одиниць для кожного з омонімів, напр.: *лава* — *лавка*, *лавочка* і *лава* — *лавина*, *лавовий*; *винний* — *винен*, *вина* і *винний* — *вино*; *коса* — *косичка*, *кісник* і *коса* — *косити*, *косар*, *косовиця*. Однак різні споріднені слова можуть належати і до окремих значень багатозначного слова, напр.: *клас* — *класовий* і *клас* — *класний*; *основа* — *основний*, *снувати* і *основа* — *основний*, *засновувати*, *засновник* та ін.

Існують й інші способи розмежування полісемії й омонімії, схарактеризовані, зокрема, у працях О.О. Тараненка [7], який розглядає динамічні аспекти семантики.

Є морфологічні та синтаксичні відмінності між омонімами. Наприклад, *такт* як музична одиниця має форми однини і множини, а *такт* у значенні «почуття міри» – лише форму однини. Синтаксичні особливості виявляються у зв'язках із залежними словами, наприклад *пекти хліб, пекти в боці; великий жаль бере, жаль брата; молодий встав, молодий хлопець встав*.

Усі ці критерії розрізнення омонімії і полісемії та виділення омонімів доповнюють один одного, жоден з них не може служити єдиним, придатним для всіх випадків засобом виділення омонімів. Це ніби зовнішнє відображення внутрішнього, смислового розходження співзвучних слів і перетворення багатозначності в омонімію. Щоб визначити межу між полісемією й омонімією, треба розглядати зовнішні і внутрішні ознаки в нерозривній єдності, брати до уваги наявність чи відсутність внутрішнього смислового зв'язку між значеннями співзвучних слів і лише при втраті мотивування спільної ознаки в семантичній структурі слів уважати їх омонімами.

Оскільки омонімія веде до стирання розрізнявальних рис між значеннями слів, її вважають часто негативним явищем, підкреслюючи, що й сама мова уникає по можливості появи омонімів при створенні нових слів та в процесі звукових змін, унаслідок яких можуть виникати співзвучні до інших слова (*безгрошовий*, бо вже було *безгрішний; ренетуувати*, бо є *ренетувати*). Проте, як указує Л.А. Булаховський, «омонімія не така вже й небезпечна, бо слова живуть у реченнях і їх значення зрозуміле з контексту» [1: 14]. Поряд із зникненням омонімів з'являються нові. Поява омонімів лексико-семантичним способом (переосмислення, розщеплення багатозначного слова), навпаки, розширює лексичну систему мови, збагачує її новими виражальними засобами.

Крім згаданих лексичних омонімів, є ще такі мовні явища, як омоформи, омографи, омофони і пароніми.

Омоформи виникають унаслідок збігу в одному звуковому комплексі окремих граматичних форм одного чи більше слів. Наприклад, *суній* (називний відмінок прикметника чоловічого роду; давальний відмінок прикметника жіночого роду), *мила* (субстантивований прикметник; іменник у родовому відмінку однини; дієслово минулого часу), *три* (числівник; дієслово наказового способу) та ін.

Омографи – слова, що однаково пишуться, але мають відмінності у вимові: *замок – зámок, обід – обід, основний – оснóвний, вигода – ві́года* та ін.

Омофони – однакові за вимовою слова, співзвучність яких виникає в процесі мовлення. Вони пишуться по-різному: *сонце – сонце, по газ – погас, з-під – снід* та ін.

Ці мовні явища по-різному розглядаються мовознавцями. Так, Є.М. Галкіна-Федорук відносить до омонімії омоформи, омографи, омофони. Інші дослідники, наприклад В.В. Виноградов, вважають неправомірним таке широке розуміння омонімії, яке веде до ототожнення її з омофонією

взагалі. «Не слід плутати, — указує дослідник, — з власне омонімами різноманітні типи омофонії, різних співзвучних слів, що виникають у мовленні чи навіть у системі мови» [2: 4].

На думку В.В. Виноградова та інших мовознавців, до омонімів слід відносити слова, різні за семантикою, іноді й за морфологічним складом, але тотожні за звучанням в усіх чи частині своїх форм. Усі інші види омофонії (омоформи, омографи, омофони, пароніми) — не омоніми, а суміжні з омонімією явища.

Явище міжмовної омонімії є потужним стилістичним ресурсом художнього слововживання, яке часто використовується митцями з метою створення естетичного ефекту в тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Булаховський Л.А.** Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. — К. : Рад. школа, 1955.
2. **Виноградов В.В.** Основные типы лексических значений / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5. — С.13–14.
3. **Галкина-Федорук Е.М.** К вопросу об омонимах в русском языке / Е.М. Галкина-Федорук // Русск. язык в школе. — 1954. — № 3. — С. 57.
4. **Муқан Г.М.** Багатозначність і омонімія / Г.М. Муқан // Укр. мова і література в школі. — 1970. — № 8. — С. 38.
5. **Потебня А.А.** Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. — Т. 1–2. — М. : Учпедгиз, 1958.
6. **Смирницкий О.И.** Значение слова / О.И. Смирницкий // Вопросы языкознания. — 1954. — № 2. — С. 79–89.
7. **Тараненко О.О.** Полісемантичний паралелізм і явище семантичної аналогії / О.О. Тараненко. — К. : Наук. думка, 1980.
8. **Щерба Л.В.** Опыт общей теории лексикографии / Л.В. Щерба // Известия АН СССР. — 1940. — № 3. — С. 107.